

ALINA NOWICKA-JEŻOWA

Dialogas su renesansiniu humanizmu Petro Skargos veikaluose

ANOTACIJA. Tridento susirinkimas ne tik atvertė naują Bažnyčios istorijos puslapį, bet ir pradėjo naują Europos istorijos skyrių. Jo nutarimų vykdytojams teko uždavins sukurti ir įgyvendinti naują Reformacijos destabilizuoto žemyno viziją, naują kraštų, gražinamų į katalikybės kelią, tapatybę. Toji vizija, aprėpianti visą suskaidytą Europą, buvo grindžiama viltimi, kad pavyks ją suvienyti aplink Katalikų Bažnyčią, ir drauge aktyvino nacionalinių kultūrų potencialą.

Abiejų Tautų Respublikoje kultūrinių permainų projektuotojais ir naujų mentalinių, religinių bei politinių struktūrų aktyviais kūrėjais tapo jėzuitai. Iškiliausieji iš jų – Jokūbas Vujekas, Petras Skarga, Stanislovas Varševickis, Stanislovas Grodzickis, – apdovanoti neeiline kultūrine intuicija, formavo darinį, paremtą giliausiai visuomenėje įsišaknijusiais tradicijos elementais, paveldėtais iš abiejų gyvybe tebealsuojančių epochų, kurias niršiai puolė protestantai, – Viduramžių ir Renesanso. Tačiau jų kuriama sintezė buvo ne „istorijos kartojimas“, bet integraliai krikščioniška visuma, kurioje tai, kas neatitiko potridentinės Bažnyčios mokymo, būdavo performuluojama, vadovaujantis iš pagrindų verifikuota teologija (drauge ir antropologija), ir įgydavo lojolizmo¹ bruožų.

Šiame dialoge su kultūrine tradicija ypač įdomus yra humanizmo motyvas. Jėzuitų laboratorijose ryškėjo saviti porennesansinio humanizmo bruožai. Norint juos neklystamai atpažinti ir išskirti, reikia nepamiršti principinio Bažnyčios mokymo vientisumo, kuris dažnai nepakankamai vertinamas. Nederėtų pernelyg laisvai kvalifikuoti atskirų tiriamojo konstrukto elementų istorinės proveniencijos, atsižvelgiant į pačios idėjos ilgaamžiškumą. Taip pat reikia turėti galvoje viduramžiškojo paveldo, kuris Renesanso epochoje buvo ne atmestas (Viduramžiai tuomet nebuvo

¹ Lojolizmas (kitaip: ignacianizmas, ignaciškumas) – gyvenimas ir veikla, vadovaujantis Jėzaus Draugijos įkūrėjo šv. Ignaco Lojolos (1491–1556) skelbtais principais. – *Vert. past.*

mitologizuojami kaip *mare tenebrarum*²!), bet ramiai ir išmintingai toliau kultivuojamas, gyvybingumą. Ypač derliai išvešėjo personalizmas, nuo XIII a. dažniausiai traktuotas vadovaujantis pranciškoniskąja dvasia, prielankia žmogiškajai būčiai, o vėliau – *devotio moderna*³, pasaulietiniam gyvenimui suteikiančia papildomą vertę. Šioje terpėje vystėsi renesansinės *humanitas* koncepcijos, išsikristalizavusios į dvi versijas: laicistinę, teikiančią peno žemvaldžių bei riterių ideologijai, ir religinę, daugiausia erazmiškąją.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Petras Skarga, Jėzaus Draugija, potridentinė kultūra, humanizmas, humanistinė antropologija, lojolisizmas, parenetika, istoriosofija, kultūrinė tradicija, adaptacija.

Ieškodami atsakymo į klausimą, koks buvo jėzuitų požiūris į humanistinį paveldą, susitelkime į Petro Skargos – pirmosios, veikliausios *Societas Iesu* kartos atstovo – kūrybą⁴. Nesunku pastebėti, kad rašytojo santykis su humanistiniu paveldu buvo ambivalentiškas. Taip galima spręsti iš to, kad jis rinkosi literatūros formas, artimas plačiam skaitytojų ratui, nes jos buvo atėjusios iš

² *Mare Tenebrarum, Mare Tenebrosum* (lot.) – Tamsybės (Tamsos, Šešėlių, Nežinomybės) jūra. Viduramžiais taip buvo vadinami europiečių neištirti vandenys, plytintys vakaruose (iš esmės – Atlanto vandenynas). Perkeltine prasme šis pasakymas reiškia tai, kas nežinoma, neaišku, miglota arba išvis nepažinu. Straipsnio autorė jį vartoja kaip „tamsiųjų amžių“ sinonimą. – *Vert. past.*

³ *Devotio moderna* – „naujasis pamaldumas“ (lot.) – religinis katalikų judėjimas, kilęs Nyderlanduose XIV a. pab. ir išplitęs į Vokietiją, Šiaurės Prancūziją, Ispaniją ir kitus Europos kraštus. Jo šalininkai siekė stiprinti asmeninį santykį su Jėzumi, didesnę dėmesį skyrė meditacijai negu išorinei pamaldumo raiškai ir puoselėjo pamatines krikščioniškąsias vertybes, tokias kaip nuoširdus pamaldumas, kuklumas, artimo meilė, santūri gyvenšana. Judėjimas išblėso prasidėjus Reformacijai. Ryškiausiai jo atstovu ir idėjų skleidėju laikomas Tomas Kempietis (apie 1380–1471). – *Vert. past.*

⁴ Pirmųjų jėzuitų charakteristikas yra pateikęs Janas Poplatekas, žr. jo straipsnį „Studia jezuitów polskich w Akademii Krakowskiej w XVI w.“, in: *Nasza Przeszłość*, t. 20, 1964, p. 77–111. Bronisławas Natońskis (žr. Bronisław Natoński, „Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrreformacji“, in: *Wiek XVII. Kontrreformacja. Barok. Prace z historii kultury*, pod red. Janusza Pelca, Wrocław: Ossolineum, 1970, p. 313–314) tos kartos jėzuitus apibūdina kaip veikėjus, pasižyminčius ypatingu aktyvumu, užmojų platumu, kovingu agresyvumu. Czesławo Hernaso sintetiniame veikalė *Barok* (wyd. piąte zmienione i rozszerzone, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998, p. 180–194) yra skyrius, pavadintas „Petras Skarga kaip kultūrinių permainų teoretikas“ („Piotr Skarga jako teoretyk przemiany kulturowej“). Tai rodo reikšmingą mokslinio požiūrio kaitą: iki pasirodant šiam veikalui, apie Skargą dažniausiai buvo rašoma kaip apie Kontrreformacijos veikėją, plg. Janusz Tazbir, *Piotr Skarga, szermierz kontrreformacji*, 2 leid., Warszawa: Wiedza Powszechna, 1983.

Viduramžių⁵ ir „nearistotelinio Renesanso“: pamokslus, maldyną, hagiografinius pasakojimus, kuriuose *vitae sanctorum*⁶ susilieja su renesansine biografistika. Rašytojai humanistai persvazinio (įtikinamojo) pobūdžio tekstams mieliausiai rinkdavosi dialogą, taip užmegzdami partnerišką santykį su skaitytoju ir palikdami jam sprendimo laisvę, arba kurdavo objektyvizuotus, abstrakčius „pavyzdžius“. Skarga, priešingai, intelektualinius bei formaliuosius renesansinės retorikos standartus atitinkančiam traktatui suteikė pamokslu pavidalą, – pamokslu, kuris XVI a. nebuvo populiarus, mat asocijavosi su Viduramžių autoritarizmu. Dar daugiau, jis net pabrėžė tą savo tekstų autoritarizmą, tarytum persikūnydamas į Jeremiją – besiskundžiantį pranašą, su kuriuo siejo savo pavardę⁷. Užuot rinkęsis aptarimo taktiką, apeliuojančią į klausytojo supratingumą ir gerą valią, jis taikė vaizduotės ir jausmų šturmo, kaltės jausmo žadavimo strategiją. Pamokslininko-pranašo žodžiai turėjo veikti taip, kad išsigimęs Tėvynės sūnus, kaltas dėl jai kilusių grėsmių, liktų sugniužęs kaip tos blogio jėgos, pamintos po šventųjų kojomis monumentaliose barokinėse skulptūrų kompozicijose. Savo *Šventųjų gyvenimuose* Skarga taip pat stengėsi (ir sėkmingai, sprendžiant iš skaitomumo) luominį padorumą diegiančių „veidrodžių“⁸ santūrią parenetiką⁹ pakeisti aukojimosi bei kanki-

⁵ Žr. leidinį *La percezione del Medioevo nell'epoca del Barocco: Polonia, Ucraina, Russia. Atti del Congresso tenutosi a Urbino, 3-6 Luglio 1989*, a cura di Giovanna Brogi Bercoff, (*Ricerche Slavistiche*, t. 37), 1990. Čia, be kita ko, išspausdintas autorės straipsnis „La tradizione medievale nei canti riflessivo-funebri del tardo Barocco“, trad. D.Gandolfo ir C. Zawadzka, p. 193–216. Taip pat žr.: Alina Nowicka-Jeżowa, „Tradycja średniowieczna w religijności katolickiej XVI w. (Próba spojrzenia ogólnego)“, in: *Nurt religijny w literaturze polskiego średniowiecza i renesansu*, red. Stefan Nieznanowski i Janusz Pelc, (*Religijne Tradycje Literatury Polskiej*, t. 4), Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Zakład Badań nad Literaturą Religijną KUL, 1994, pod red. Stefana Sawickiego, p. 187–219.

⁶ Šventųjų gyvenimai (*lot.*).

⁷ Petro Skargos tėvai turėjo dvigubą pavardę – Skarga-Powęski. Pirmoji pavardės dalis, lenkiškai reiškianti „skundą“, radosi iš senelio pravardės. Pats Petras suaugęs atsisakė bajoriškai skambančios dalies – „Powęski“ ir pasirašinėjo tik Skarga. Šioje straipsnio vietoje daroma aliuizija į Biblijos Jeremijo knygos dalį, pavadinimu „Jeremijo skundas“ (Jer 20, 7–18). – *Vert. past.*

⁸ „Veidrodis“, arba literatūrinis veidrodis (*lot. speculum*) – didaktinės moralistinės literatūros žanras, itin išpopuliarėjęs Renesanso epochoje. Šio žanro kūrinių tikslas – bruožas po bruožo pristatant sėkmės lydimą herojų, pateikti konkretaus luomo ar visuomeninės padėties asmeniui tinkamo elgesio ir laikysenos pavyzdį. – *Vert. past.*

⁹ Parenetika (iš gr. *parainetikos* – skatinamasis, įtikinamasis) – didaktinio pobūdžio literatūra, kurioje pateikiami patrauklūs tinkamos elgsenos bei gyvenenos pavyzdžiai. – *Vert. past.*

nystės vaizdiniais. Tiesa, jis neatmetė sarmatiškosios visuomenės gyvenimo tvarką persmelkusios „modaliosios“ etikos, netgi skatino ištikimybę luominėms priedermėms, tačiau įrodinėjo, kad krikščioniško gyvenimo viršūnė yra herojiškosios dorybės, kurių link vedantis kelias atviras tiek karaliams, tiek prasčiokėliams, – kiekvienam, kuris atsilieps kviečiamas siekti šventumo.

Kad Skarga nesijautė esąs renesansinės humanistinės literatūros tradicijų tęsėjas, rodo ir jo nenoras bent kiek aktyviau dalyvauti kuriant jėzuitiškąją *Europa Litterarum*¹⁰. Jo neviliojo mokytoji Horacijaus sekėjų mūza. Susitelkęs į savo misiją, ant rašomojo stalo jis laikė tik veikalus, galinčius tiesiogiai tam praversti, – Lauryno Surijaus ir Cezario Baronijaus¹¹.

Tačiau visa tai – tik išoriniai dalykai. Tikrasis dialogas su renesansinio humanizmo paveldu vyko idėjinėje sferoje. Toliau aptarsime kai kurias jo gijas, telkdamiesi ties antropologine problematika. Įspėjame, kad šios pastabos bus taikomos humanizmo *modeliui*, – t. y. konstruktui, eksponuojančiam programinį turinį ir gerokai supaprastintam įvairialypių renesansinių kultūros reiškinių atžvilgiu¹².

¹⁰ „Literatūrinę Europą“ (*lot.*). [Turimos galvoje jėzuitų pastangos visoje Europoje skatinti katalikiško turinio literatūros kūrybą lotynų kalba. – *Vert. past.*]

¹¹ Petro Skargos *Šventųjų gyvenimai* (pirmą kartą išleisti Vilniuje 1579 m.) remiasi hagiografinė tradicija, siekiančia nuo Jokūbo Voraginiečio iki Jono Bolando, o glaudžiausiai yra susiję su Kelno vienuolio kartūzo Lauryno Surijaus šešiatomiu *De probatis sanctorum historiis* (1570–1575). Skargos veikalas „laikomas iškiliausiu tarp visų [Surijaus kompendiumo] santraukų, vertimų ir adaptacijų, išleistų nacionalinėmis kalbomis“, – rašo Andrea Ceccherelli, žr. *Od Suriusa do Skargi. Studium porównawcze o „Żywotach świętych“*, praežożyła Monika Niewójt, pod red. A. Nowickiej-Jeżowej, (*Nauka o Literaturze Polskiej za Granicą*, t. 8), Izabelin: Świat Literacki, 2003, p. 47. Leidinys *Roczne dzieje kościelne od narodzenia Pana i Boga naszego Jezusa Chrystusa. Wybrane z Rocznych dziejów kościelnych nazwanych Annales Ecclesiastici Cesara Baroniusza [...]* pasirodė Krokuvoje 1603 m. Monumentalus (dvylikatomis) Cezario Baronijaus veikalas *Annales Ecclesiastici* buvo išleistas Romoje 1588–1607 m.

¹² Remiamės humanizmo kaip antropologinės idėjos definicija, kuri buvo priimta sintezių serijoje *Humanizm. Idee, Nurty i Paradygmaty Humanistyczne w Kulturze Polskiej*, Warszawa: Neriton, 2008–2011, suformuluota ir plačiame kultūriniam kontekste nuodugnai aptarta straipsnio autorės įvadinėje studijoje „Nurty humanistyczne w kulturze polskiej. Perspektywy historii idei“, in: *Humanitas. Projekty antropologii humanistycznej*, d. 1: *Paradygmaty, tradycje, profile historyczne*, red. naukowa Alina Nowicka-Jeżowa, Warszawa: Neriton, 2009–2010, p. 101–122. Šioje studijoje bendrais bruožais pavaizduotas humanistinės kultūros *sensu stricto* (t. y. renesansinės) ir *sensu largo* (t. y. pasireiškančios viena kitą keičiančiose epochose) modelis.

Renesansinio humanizmo požymis yra istorizmas – gebėjimas atpažinti paskiras viršistorinės idėjos apraiškas istoriškai apibrėžtame laikotarpyje. Šis ypatumas Skargos raštuose nėra ryškus, mat juose labiau akcentuojama metafizinė, t. y. viršlaikinė istorinių įvykių prasmė.

Humanistams istorija yra individualaus ir politinio gyvenimo konkrečiomis aplinkybėmis mokytoja, kaip pavyzdžiai suvokiamų faktų rinkinys. Bet Skarga išvelgia už istorinių įvykių slypinčias dvasines reikšmes. Jį domina tai, kas, nepriklausomai nuo istorinių determinacijų, veda išganymo link arba gramzdina į pasmerkimą, vadinasi – ir visų pirma – vertybės. Tačiau šis kontrastas nėra itin radikalus. Viena vertus, aksiologinė istorijos interpretacija gana būdinga daugeliui humanistinių traktatų (nors, tarkim, antikinės Romos nuosmukio priežastys buvo aiškinamos vadovaujantis tai moralinėmis, tai istoriosofinėmis kategorijomis); kita vertus, ir Skargos diskursui nestinga istorinio konkretumo, juk „vien konkrečia visuomenine elgsena, vien pasirengimu daug ko atsižadėti krikščionis paliudija savąjį tikėjimą“¹³.

Humanizmu grįsto požiūrio ypatumai yra kultūrinės tradicijos akceptavimas ir pagarba jai, pripažįstant ją kaip dvasinį gėrį. Įgyvendindama pasaulinio masto misiją, Jėzaus Draugija skelbė Evangelijos universalumą, bet taip pat stengėsi savo mokymą priderinti prie vietinių kultūrų paveldo. Tokia adaptacijos koncepcija, taikyta ir Abiejų Tautų Respublikoje, laikytoje misijiniu kraštu, įkvėpė kultūrologinę refleksiją, etnologinius tyrimus, atliekamus humanistine dvasia, ir – tai ypač svarbu – padėjo nustatyti graikiškojo bei romėniškojo paveldo sukrikščioninimo principus. Išdėstyti *Ratio studiorum*, jie pagrindė mokymo programą, pagal kurią buvo lavinami būriai jaunimo ir kuri brėžė ateinančių kartų kultūros profilius.

Tuo, kad istorija yra įpinta į kultūrą, saugančią ir kaip paveldą perduodančią dvasinius turtus, buvo įsitikinę ir Petras Skarga su bendražygiais. Štai kodėl jis šlovino „retorių, poetų, filosofų, teologų“ humanistinę erudiciją, „išmintingą, skalsų ir įtaigų bet kurio mokslo knygų rašymą“¹⁴.

¹³ Stanisław Obirek, *Wizja Kościoła i państwa w kazaniach ks. Piotra Skargi*, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1994, p. 203.

¹⁴ Piotr Skarga, *Proba Zakonu Societatis Iesu [...]*, Kraków: Drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka,

Skarga – dėstytojas, įgyvendinantis *Ratio studiorum*, Akademijos steigėjas, be to, puikus retorikos žinovas – daug ko sėmėsi iš antikinės tradicijos, tačiau koreguodavo tai, ką atpažindavo kaip „svetimkūnį“, siekdamas atkurti integralų krikščioniškumą. Jis nuosekliai eliminavo humanistinės minties sinkretizmą. Polemizavo su autonominės dorybės koncepcija, išplatinta neostoikų. Jeigu, sekdamas Aristotelium, įrodinėjo, kad draugystė yra stabiliausia meilės forma, tai čia pat pabrėžė, kad tobula draugystė – tai vidinis „prisilydymas“ prie Kūrėjo¹⁵. Nuolatinis „šio pasaulio išminties“ kvestionavimas ir nuodėmingųjų priešinimas su doraisiais *Šventųjų gyvenimuose* rodo autoriaus pastangas išklabinėti humanistinės doktrinos pamatą – intelektualinį ir moralinį Antikos autoritetą¹⁶. Pirmajame plane, kur humanistų tekstuose viešpatauja nuorodos bei aluzijos į antikinius veikalus, atsiranda biblinė *inventio*¹⁷, o elementai, paimti iš Senojo ir Naujojo Testamentų, jungiami taip, kad senovinės Knygos perpasakojimas tampa evangeliškosios tiesos projekcija.

Panaši kontaminacija, įteisinta metafizinio žiūros taško, susiejo Izraelio istoriją su Respublikoje gyvenančios Dievo tautos istorija. Juk vienas yra Dievas, tautų viešpats; vienas Įstatymas, apibrėžiantis vertybes ir antivertybes. Remiantis aksiologine struktūra, patikrinta kolektyvine protėvių patirtimi, buvo formuojamas tapatybės konstruktas. Ištikimybė Tėvynei reikalauja įgyvendinti paveldėtas vertybes. Neišvengiamas ištikimybės laužymo padarinys yra valstybės žlugimas, – nepailsdamas kartojo Skarga.

Pridursime, jog panašiai kaip Renesanso humanistai Skarga tikėjo, kad gyvai įsivaizduoti praeitį padeda josios didvyriai. Tačiau humanistai vakarais „užsimesdavo togą“, kad galėtų pasišnekučiuoti su Antikos išminčių dvasiomis, o Skarga garsino realią ir gelbstinčią Triumfuojančiosios Bažnyčios apraišką – lenkų šventuosius.

1607; perspaudas: *Obrona Jezuitów, niegdyś przez księdza Piotra Skargę tytułem: Proba Zakonu Societatis Jesu, roku 1607, wydana, a teraz dla publicznej wiadomości przedrukowana*, Warszawa: Drukarnia Wiktora Dąbrowskiego, 1814, p. 44–45. Cit. iš: Stanisław Obirek, *op. cit.*, p. 191.

¹⁵ Šią temą plačiau aptaria Anna Kapuścińska veikale *Żywoty świętych Piotra Skargi. Hagiografia–parenetyka–duchowość*, Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 2008; citata iš p. 168.

¹⁶ *Ibid.*, p. 166.

¹⁷ *Inventio* („radimas“) – klasikinės retorikos terminas, reiškiantis vieną iš kalbos kūrimo etapų – medžiagos rinkimą ir klasifikavimą. – *Vert. past.*

Pačiame Skargos minčių centre glūdi įsitikinimas, kad Dievas yra Valdovas. Jis valdo žmonių gyvenimus ir tautų likimus. Dėl šio įsitikinimo radikalai keičiasi diskursas – iš antropocentrinio į teocentrinį. Nėra reikalo įrodinėti, kad skargiškas Dievo vaizdinys, išplaukiantis iš Biblijos, visiškai nepasižymi teizmu, būdingu humanistų elitui. Jis nekelia platoniškojo susižavėjimo, neskatina stoiškai kontempliuoti kosmo, nesiuo epikūrietiškos išminčiaus partnerystės su kvatojančiu Demiurgu. Jis žadina baimę (tačiau ne siaubą), skiepija norą nuolankiai ir uoliai melstis, nesąlygišką pasitikėjimą, persmelktą meilės, o drauge – pojūtį, kad dalyvauji nuolatiniam dialoge su Dievu ir nesavanaudiškai įgyvendinti Jo valią. Skargos tikslas yra žmonių visuomenėje atkurti gilų pirmą pradės Bažnyčios tikėjimą be perdėto pamaldumo ar egzaltacijos¹⁸.

Kalbėdamas apie šį pasaulį, Skarga – panašiai kaip Viduramžių autoriai (šv. Pranciškus, šv. Bonaventūra, šv. Tomas Akvinietis) bei Renesanso humanistai – stebisi ir gėrįsi Dievo kūrinija. Tačiau savąją pasaulio viziją jis apsupa *vanitas* kontekstu, mokydamas atpažinti valdžios ir garbės niekingumą. Čia išryškėja Tridento nuostatų autoritetas. Jais vadovaudamasis, Skarga eliminuoja visa tai, kuo meditacijas *de mundo immundo*¹⁹ buvo užkrėtusios krikščionybei svetimos doktrinos, kilusios iš manicheistinių šaltinių, – antisomatizmą²⁰, apokaliptines obsesijas, „mirtino siaubo“ didaktiką²¹. Kita vertus, jis paneigia humanistinį mitą apie šį pasaulį kaip palaimingą sodą ar „saulės miestą“, kuriame jo Kūrėjas nori gyventi amžinai. Skarga moko, kad pasaulis yra laikinos kovos vieta. Tiek pabėgimas, tiek ir kvietistinis gyvaliojimas nesuderinami su krikščionio orumu ir pašaukimu. Pažymėtina, kad tėvas Petras nebuvo praradęs humanistinio tikėjimo, jog supančią tikrovę įmanoma pataisyti. Jo įsitikinimu, ši galimybė bus įgyvendinta Respublikoje, per amžius ištikimoje Dievui ir Bažnyčiai, jei tik „broliai“ išsižadės savanaudiškų interesų bei konfesinių paklydimų ir visa Dievo tauta leisis vedama savosios paskirties keliu. Tokią tad svajonę puoselėjo *Seimo pamokslų* autorius, humanistinių utopijų pavaldėtojas ir drauge griovėjas.

¹⁸ *Ibid.*, p. 167, 169–172, 180.

¹⁹ Apie nešvarų, suteptą pasaulį (*lot.*).

²⁰ Antisomatizmas – kūno ir sielos supriešinimas, kūną laikant šėtono buveine ir blogio šaltiniu. – *Vert. past.*

²¹ Anna Kapuścińska, *op. cit.*, p. 182–183, 187.

Atmetus laicistinį mitą apie „saulės miestą“, niekas nebeužstoja eschatologinio horizonto. Žemė yra laikinoji, o amžinybė – nuolatinė žmogaus buveinė, bet tik įvykdžius šiapusinę misiją. Prie amžinybės žmogų artina ne mirtis, o iš blogio gniaužtų išlaisvinanti pažanga dorybės kelyje.

ŽMOGUS

Mirosławas Korolko Skargos koncepciją yra pavadinęs „metafizine humanizmo versija“²². Ši formuluotė nepaprastai taikli. Iš pat pirmo žvilgsnio ją patvirtina veikalų tematika – religinė ir atropologinė. Abi sferos persismelkusios viena į kitą, taigi sutapatėjusios: religinis diskursas susijęs su žmogumi, o visa, kas žmogiška, yra religinės tiesos apraiška.

Žmogiškoji prigimtis, egzistencijos prasmė ir tikslas

Traktatų *de excellentia ac dignitate hominis*²³ autoriai skelbė individualizmą, aktyvizmą²⁴ ir voliuntarizmą. Skargai nekelia abejonių žmogiškosios būtybės orumas, laisvė ir protas. Jis tiki žmogaus galimybe įgyvendinti didį pašaukimą, asmens suverenumu, vertina pasirinkimo laisvę. Tačiau humanistinę žmogaus apibrėžtį jis koreguoja, primindamas šios nutylimą tiesą apie pirmapradės nuodėmės pažeistą prigimtį, taip pat priešinasi gnostikų paskleistiems savišganyimo ir savikūros idealams. Skarga primena, kad žmogus valdomas ne vien racionalaus proto, – nors apdovanotas mąstymo galia, jis išlieka gignetinė²⁵ būtybė ir turi grumtis su neatsikratomu polinkiu į tai, kas bloga ir neprotinga.

Iš to išplaukia radikalus humanistinės antropologijos vertybių persvarstymas: nesąlygiškos priklausomybės nuo Dievo pripažinimas, nutylėtų

²² Mirosław Korolko, *O prozie „Kazań sejmowych“ Piotra Skargi*, Warszawa: PAX, 1971, p. 3.

²³ Apie žmogaus prakilnumą ir orumą (*lot.*). [Aliuzija į italų humanisto Džianoco Manečio (Gianozzo Manetti, Ianocius de Manectis, 1396–1459) garsų veikalą *De dignitate et excellentia hominis*. – *Vert. past.*]

²⁴ Aktyvizmas – filosofinė nuostata, teigianti aktyvumo ir kaitos metafizinį pranašumą prieš pastovumą ir stabilumą. Naujųjų laikų filosofijoje aktyvizmas radosi kaip opozicija klasikiniėje metafizikoje įsigalėjusiam substancializmui. – *Vert. past.*

²⁵ Gignetinis (iš gr. *gignomai* – gimti, rasti) – gimstantis ir mirštantis, suvokiamas jutimais, daiktiškas. – *Vert. past.*

soteriologinių dogmų sugražinimas, postulavimas kovos su nuodėmėmis vadovaujantis lozungu *vince te ipsum*²⁶ (akivaizdžiai polemizuojančiu su sokratiškuoju *nosce te ipsum*²⁷)²⁸ bei reikalavimas ugdyti savąsias dorybes, ypač tokias, – nepopuliaras tarp humanistų, susiviliojusių valdžios ir šlovės mirażais, – kaip nuolankumas, paklusnumas Kristui, Bažnyčiai ir Apaštališkajam sostui, kantrybė kančiose, pasiaukojimas (iki pat mirties ant kryžiaus). Humanistai dažnai pasiduodavo iliuzijai, kad įmanoma ramiai ir sklandžiai pasiekti *humanitas* idealą, o *Šventųjų gyvenimų* autorius neslepia, kad „už didį lobį šventieji brangiai mokėjo, didį atpildą sunkiai užsidirbo“²⁹. Drauge jis pabrėžia, kad kraštutinio atsidavimo ir atsižadėjimo nepakan-ka, nes ir dorybės, ir išganymo lobis yra malonės dovanos, suteikiamos, jei žmogus tikrai stengiasi ir lieka ištikimas. Galiausiai jis įrodo, kad žmonijos orumas, laisvė ir savirealizacija yra pasiekiami žengiant kenozės³⁰ keliu. Charitologinė³¹ problematika, nutylima humanistų raštuose, užtat radikaliai išryškinta liuteronybės, Skargos veikaluose įgyja pavidalą, tiksliai atitinkantį Tridento Susirinkimo nuostatus. Mūsiškis autorius atmeta tiek protestantiškąjį fatalizmą, tiek humanistinį įsitikinimą žmogaus autonomiškumu. Jis siekia savo skaitytojus paskatinti aktyviai naudotis visais turimais talentais, bet drauge, užuot pasitikėjus savimi pačiu ir įgimtais gabumais, kliautis visų pirma Dievo malone³².

Verta atkreipti dėmesį, kad visa Skargos atliekama humanistinės paradigmos reinterpretacija vyksta protestantizmo, erazmianizmo ir platoniškosios

²⁶ Nugalėk save (*lot.*).

²⁷ Pažink save (*lot.*).

²⁸ Plg. taiklias Kapuścińskos pastabas: *op. cit.*, p. 147.

²⁹ *Zywoty Świętych Stárego i nowego Zakonu na każdy dzień przez cały rok, wybrane z poważnych pisarzy y doktorów kościelnych [...]. Przez Księdza Piotrá Skargę Societatis Jesv [...], W Wilnie: z drukarni [...] Mikołaiia Chrysztofa Radziwiła, 1579, t. 1, p. 4.*

³⁰ Kenozė (iš gr. *kenōsis* – ištuštinimas, nuniokojimas, apiplėšimas) – krikščioniškosios teologijos samprata, pagrįsta mintimi, kad įsikūnydamas Kristus tarsi apsiribojo, sąmoningai susiaurino savo galias, plg. Fil 2, 6–7: „Jis, turėdamas Dievo pavidalą, nelaikė grobiu būti lygiam su Dievu, bet apiplėšė pats save, priimdamas tarno pavidalą ir tapdamas panašus į žmones“ (Česlovo Kavaliausko vertimas). Perkeltine prasme kenozė gali reikšti apskritai nusižeminimą, galios ir turto atsisakymą. – *Vert. past.*

³¹ Charitologija (iš gr. *charis* – malonė, paslauga, dovana ir *logos* – žodis) – dogmatinės teologijos sritis, kurios objektas yra malonė. – *Vert. past.*

³² Šią temą išsamiai aptaria Kapuścińska, žr. *op. cit.*, p. 161–164.

tradicijos, kuri iki tol dažnai būdavo susipynusi su Bažnyčios mokymu, kontekstuose. Kaip evangelikai bei Erazmas, taip ir Skarga visa ko centre regi Kristų. Tačiau Lutherio sekėjams labiausiai rūpėjo tikėjimas ir išganymas, suteikiamas neatsižvelgiant į nuodėmingojo pastangas, Erazmas tikėjo, kad veiksmingos priemonės, saugančios nuo nuodėmės ir užtikrinančios harmoningą gyvenimą, yra asmeninio potencialo išnaudojimas, išmintingai puoselėjama dorybė, panieka blogiui, užsidarymas vidinėje tvirtovėje, o štai Skarga teigia, kad neįmanoma sulipdyti į priešingas puses plėšomos žmogaus prigimties ir neįmanoma valios padaryti visiškai pavaldžios protui. Jis įrodinėja, kad humanistinis aktyvizmas, neatsižvelgiantis į žmogaus jėgų menkumą, yra iliuzinis, tačiau pripažįsta veiklos, reikalaujančios viso asmens potencialo, nekvestionuojamą vertę, o drauge ir Kūrėjo projektuojamos asmenybės įsikūnijimo galimybę. Tą galimybę teikia Kristaus sekimas: savęs atsižadėjimas ir „gyvenimo praradimas“, tai yra, pasaulietinio, atsiskyrusio *ego* sunaikinimas ir *fides in omnibus*³³, taip pat kantrybė ištikus negandoms ir „pastovumas gėryje“³⁴. Kaip tik toks, paradokso sričiai priskirtinas, egzistencijos būdas, mūsų pamokslininko požiūriu, ir yra Dievo sumanymą atitinkantis žmogiškumo įgyvendinimas.

Nėra reikalo įrodinėti, kad tai – lojolizmo mokyklos bruožas. Mūsiškis Lojolos sekėjas suvokė, kaip paradoksalu derinti didvyrišką asmeninio potencialo angažavimą („tarsi viskas priklausytų nuo žmogaus“) ir kraštutinį nuolankumą Dievui, nuo kurio iš tiesų „viskas priklauso“. Ekstremalios proto, valios ir fizinės pastangos, taip pat veiksmų profesionalumą užtikrinančios studijos, pagaliau ir preciziškai organizuotas įtemptas darbas – visa tai turėjo būti skiriama „didesnei Dievo garbei“³⁵. Šis idealas renesansinės *humanitas* elementus jungė su kenozės principu, be to, kiekvienam jėzuitui kėlė ekstremalius reikalavimus – veikti pasaulio apsuptyje, gyvenant kontempliatyvų gyvenimą ir išsivadavus nuo bet kokių geismų³⁶.

³³ Tikėjimas visame kame (*lot.*). [Turimas galvoje tikėjimas, pasireiškiantis mintyse, jausmuose, poelgiuose etc. – *Vert. past.*]

³⁴ Anna Kapuścińska, *op. cit.*, p. 150–158, 165–167. Atkreipkite dėmesį, kad Skargos mintys labai primena šiuolaikinės psichologijos teiginius apie *ego* neautentiškumą.

³⁵ Autorė cituoja jėzuitų ordino šūkį (*lot. Ad maiorem Dei gloriam*). – *Vert. past.*

³⁶ Plg. Hugo Rahner, *Geneza i duch pobožności ignacjańskiej*, przełożył M. Bednarz, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1991.

Čia išdėstytos pastabos leidžia apibrėžti Skargos raštų tikslą: po idėjinio pliuralizmo laikotarpio sugrąžinti integralumą krikščionybės mokymui apie žmogų, bet taip pat – XV ir XVI amžių doktrinų tankumyne surasti ir į vienį sulydyti elementus, kurie praturtintų viduramžiškąją refleksiją, išvalius iš jos *inhonestum*³⁷. Taigi sumanytoji antropologinė *summa*³⁸ atspindi rašytojo intelektualines ambicijas ir tikrai lojolininkišką jo ryžtą.

Baigdami bendrąją Skargos raštuose įžvelgiamo antropologinio modelio charakteristiką, atkreipkime dėmesį į kelis konkretesnius jo elementus: linijinės asmens raidos koncepcijos atmetimą, krikščioniškojo pašaukimo visuotinumą apmąstymus, asmeninės narsos sureikšminimą, taip pat idealius riterio ir piliečio pavyzdžius.

*Vocatio ad magnitudinem*³⁹

Humanistinės antropologijos požiūriu, asmens raida yra procesuali – nuo *amor vulgaris* iki *amor caelestis*⁴⁰. Išminčiaus gyvenimas – tai nuolatinis veržimasis aukštyn, kol bus pasiekta *humanitas* viršūnė, neišmatuojamai nutolusi nuo žemumų, kur gyvena *profanum vulgus*⁴¹. Skarga taip pat gyvenimą vaizduojasi kaip kelią, tačiau eliminuoja platoniškas konotacijas ir netiki nesąlygiška pažanga. Jis regi žmogų stovintį tarp gėrio ir blogio, regi virš jo pakibusią nuolatinę nuopuolio grėsmę, – nuopuolio tuo skausmingesnio, iš kuo aukščiau tektų kristi. Tik malonės galia, tik nuolat bendradarbiaujant su Dievu imanoma išlaikyti trapią pusiausvyrą tarp aktyvumo ir savęs išsižadėjimo polių, tarp gėrio siekimo ir polinkio į blogį.

Iš nuolatinės egzistencinės įtampos gimsta narsa ir nepajudinama stiprybė. Plieniniai Skargos herojų charakteriai, didvyriškas jų išstvermingumas kontrastuoja su humanistinių kūrėjų „minkštu *ego*“, – pastarieji atrodo delikatus, jautrūs, egotistiški, išlepe, nelinkę stoti akistaton su priešu, užtat puikiai įvaldę nikodemistinius⁴² išsisukinėjimus.

³⁷ Tai, kas nepadoru, gėdinga, bjauru (*lot.*).

³⁸ Visuma, visos medžiagos sudėjimas į viena (*lot.*).

³⁹ Skatinimas siekti didybės (*lot.*).

⁴⁰ *Amor vulgaris* – paprastoji, įprastinė meilė, *amor caelestis* – dangiškoji meilė (*lot.*).

⁴¹ Tamsi minia (*lot.*).

⁴² Nikodemizmas – tikėjimo ar pažiūrų simuliacija, apsimestinis tikėjimas (terminas kilęs iš biblinio Nikodemo, slėpusio nuo žydų savo tikėjimą Kristumi, vardo). – *Vert. past.*

Ne vien Skarga, vadintas krikščioniškuoju Plutarchu, bet ir kiti jėzuitai savo gyvenimais duoda vidinės jėgos, tiesaus kalbėjimo, darbo etoso pavyzdį. Įdomus to įrodymas yra Plocko vyskupo Stanislovo Łubieńskiego ir Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus korespondencija⁴³.

Visuotinumai ir autoritetai

Humanizmas – ypač jo versija, artima platonizmui, – pasižymėjo ekskluzyvistinėmis ir elitaristinėmis tendencijomis. Pilnutinis žmogiškumas, pasiektas savikūros pastangomis, buvo traktuojamas kaip individualus pasiekimas, nekvėstionuojamas ir amžinas laimėjimas išminčiaus, stovinčio aukščiau antropomorfinių būtybių minios. Dvasines paslaptis pažinti esą duota tik išrinktiesiems (iš čia ir „dvejopo aiškinimo“ poetika). Skargos projektas yra priešara išvešėjusiai kūrėjų humanistų *hybris*⁴⁴, taip pat gnosticistinėms tendencijoms; juo atkuriami krikščioniškoji Dievo pažinimo visuotinumai (pasiekiami tikėjimu, dorybių praktikavimu bei Šventojo Rašto tiesų mokymusi) ir skatinimo siekti tobulybės idėja. Nepaisydamas, be abejo, ribotų savo skaitytojų suvokimo galimybių, *Gyvenimų* autorius vaizduoja jiems *via illuminativa*⁴⁵; kita vertus, jis pabrėžia, kad apvalomosios praktikos nėra propedeutinės, tačiau jos būtinos tolimesniuose kelio į šventumą etapuose⁴⁶. Skargos manymu, kiekvienas, kas – nepriklausomai nuo visuomeninės padėties ir netgi moralinės būklės konkrečiu gyvenimo tarpsniu – pasitiki Dievu bei Romos katalikų bažnyčia, pats nusipelno pagarbos ir pasitikėjimo; vis dėlto tai nereiškia, kad galima atsisakyti autoritetų. Humanizmas pripažino Antikos autoritetus su

⁴³ *Korespondencja Macieja Kazimierza Sarbiewskiego ze Stanisławem Łubieńskim*, tłum. i oprac. J. Starnawski, Warszawa: Instytut Wydawniczy, 1986.

⁴⁴ *Hybris* – puikybės, arogancija (gr.).

⁴⁵ *Via illuminativa* (lot.) – misticisme ir ezoterikoje – kelias į vidinį nušvitimą. – *Vert. past.*

⁴⁶ Anna Kapuścińska, *op. cit.*, p. 152–153, 175. Tyrinėtoja pastebi: „Skarga ne sykį pabrėžia, kad bet kokio apsivalymo pagrindas turi būti tikėjimas – svarbiausia ir pamatinė krikščioniškoji dorybė, taip pat nuolankumas, leidžiantis kritiškai įvertinti savąjį nuodėmingumą bei silpnumą, ir ištvėrmė, būtina krikščioniškosios egzistencijos tikslui pasiekti. Tačiau ugdant šias dorybes privalu nuolat apsisvalyti, atsikratant nuodėmingų polinkių bei aistrų, teršiančių žmogiškąją prigimtį po pirmąją nuodėmės. Taigi, tam tikra prasme, *via purgativa* – apsivalymo kelias – trunka visą gyvenimą, nes kas liaujasi be paliovos grūmėsis „su šėtonu, kūnu ir pasauliu“, tas neišvengiamai grįžta prie senų paklydimų, o kartais patiria ir dar grėsmingesnę dvasinę nuopuolį.“

„šventuoju Sokratu“ priešakyje ir lenkė galvą prieš „dieviškojo Platono“ raštus, o štai Skargos pasaulyje ant pjeđestalo tebėra užkeltas Šventasis Raštas, Bažnyčia ir krikščioniškoji tradicija, gerbiami ir mėgdžiojami šventieji, įkūniją (nepaisant protestantų prieštaravimų) katalikiškus asmeninius pavyzdžius⁴⁷. Sektinų pavyzdžių konstravimas ir jų sutapatinimas su realiais asmenimis, be abejo, nebuvo jokia naujiena, palyginti su humanizmu, turtingu biografinių-parenetinių pasakojimų. Naujovė čia – pasikeitęs tokių pasakojimų aksiologinis turinys. Skargos pateikiami pavyzdžiai yra sukurti iš dorybių teologijos, o ne iš „padorumo“, t. y. racionalizuoto pasaulietiško dorumo, kurio reiškimosi vieta – žemiškasis gyvenimas.

*Homo militans*⁴⁸

Su pasauliu, šėtonu ir kūnu kovojančio⁴⁹ žmogaus vaizdas krikščioniškojoje literatūroje regimas per amžius. Apmestas šv. Pauliaus laiškuose, jis nuolat buvo interpretuojamas patristikoje bei vienuolynų raštijoje nuo ankstyvųjų Viduramžių iki epochos pabaigos, vėliau įgijo humanistinį pavidalą Erazmo *Enchiridione*, o netrukus pasirodė ir Ignaco Lojolos *Dvasinėse pratybose*, kurių autorius, kaip žinoma, atsisakė karinės karjeros, kad galėtų kovoti dėl Kristaus karalystės⁵⁰. Po to šis vaizdas tapo potridentino laikotarpio ikona, o žmogiškumo kaip kovos suvokimas, individuali ir kolektyvinė mobilizacija mūšiams „kasdienybėje po šia padange“⁵¹ – skiriamuoju to laikotarpio bruožu.

Petras Skarga, uolus tokio sukarinto vaizdinio propaguotojas, laikėsi lojolizmo pozicijos, kuri kirtosi su *Enchiridione* pateiktu vaizdiniu. Erazmo riteris vienišas, tačiau jam pakanka savęs. Jis ne kaunasi su metafiziniais priešais,

⁴⁷ Plg. Korolko, *op. cit.*, p. 73–75.

⁴⁸ Kariaujantis žmogus, žmogus-karys (*lot.*).

⁴⁹ Sekdama Kapuścińska, autorė čia daro aliuziją į Mikalojaus Sempo Šažinsio (Mikołaj Sęp Szarzyński, apie 1550 – apie 1581) sonetą pavadinimu „Karas, kurį kariaujame su šėtonu, pasauliu ir kūnu“ („O wojnie naszej, którą wiedzimy z szatanem, światem i ciałem“). – *Vert. past.*

⁵⁰ Plg. Kapuścińska, *op. cit.*, 5 skyrius: „Miles Christi. Parenetyka chrześciąństwa zaangażowanego“, p. 145–189; Mirosław Lenart, *Miles pius et iustus. Żołnierz chrześciąński katolickiej wiary w kulturze i piśmiennictwie dawnej Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.)*, (*Studia Staropolskie. Series Nova*, t. 21), Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2009.

⁵¹ Aliuzija į anksčiau minėto Sempo Šažinsio soneto pradžių: „Taika – tai laimė, bet mūsų kasdienybė po šia padange – kova“ („Pokój – szczęśliwość, ale bojowanie / Byt nasz podniebny“) – *Vert. past.*

bet atsiveria nuo praeities nuodėmių tvirtos, išmintingos dorybės tvirtovėje. Skargos karys žino, kad „mūsų kasdienybė po šia padange – kova“, o priešai puola be atvangos. Jis ne slepiasi nuo blogio, bet stoja su juo į dvikovą, įsitikinęs, kad neliks vienišas ir tikrai sulauks Dievo paramos⁵².

Čia dera prisiminti, kad pamatinis Skargos retorikos principas yra dvasinio turinio (šiuo atveju – dvasinės kovos) siejimas su konkrečiais jo designatais (kova su tikėjimo ir Respublikos priešais), o retorinė persvajija kuriama laikantis kultūrinės adaptacijos strategijos. Lojoliškoji *ars bellandi*⁵³ čia demonstruojama sarmatiškajame kautynių teatre. Rašytojas vartoja bajorui skaitytojui artimą frazeologiją ir militarinius įvaizdžius, apribuoja sarmatišką riteriškos mirties stereotipą ir su juo susijusias vertybes. Vis dėlto jis mato, koks tas stereotipas ribotas ir kaip neatitinka krikščioniškosios etikos reikalavimų, tad padaro keletą svarbių korektūrų. Jis kvestionuoja (kaip jau nurodėme) įsitikinimą, kad riteris turi veikti siekdamas įgyvendinti svajonę apie nemirtingą šlovę žemėje, nes juk tikrasis apdovanojimas – garbė danguje. Rašytojas įrodinėja, kad nuo krikščioniškojo pašaukimo neatsiejamas sau keliamų žmogaus orumui deramų tikslų maksimalizmas, herojiškas įsitraukimas į kovą su blogiu ne tik pasaulyje, bet ir savyje, – apie tai dažnai būdavo pamirštama dėl paplitusio įsitikinimo, jog mirtis mūsų lauke užtikrina vietą danguje, nepaisant asmeniųjų nuodėmių. Užvis labiausiai Skarga stengiasi į riteriškąjį mentalitetą įdiegti atsakomybės prisiėmimo, nesąlygiškos ištikimybės bei atsidavimo dialektiką ir drauge pripažinimą, kad esi priklausomas nuo Dievo, kuris „valdo karus“. Jis primena savo skaitytojams kareivišką drausmę ir paklusnumą – dorybes, ne visada būdingas sarmatiškajai riterijai. Vis dėlto, atsižvelgdamas į tvarią ideologemą, siejančią sarmatizmą su laisve, rašytojas pripažįsta, kad drausmė nėra aklas paklusnumas. Vien laisvas pasirinkimas, išplaukiantis iš tikėjimo ir individualaus etoso, motyvuoja paklusti įsakymams, skatina stoti karo tarnybon ir gimdo pasirengimą paaugoti gyvybę dėl Tėvynės ir Bažnyčios.

⁵² Lojolizmo santykio su erasmianizmu klausimą aptaria: John C. Olin, „Erasmus and St. Ignatius Loyola“, in: *Six Essays on Erasmus and a Translation of Erasmus' Letter to Carondelet*, 1523, New York: Fordham University Press, 1980, p. 75–92; Piotr Urbański, *Natura i łaska w poezji polskiego baroku (studia o tekstach)*. Okres potrydencki, Kielce: Wydawnictwo Szumacher, 1996, p. 46–50. Kapuścińska (op. cit., minėtasis 5 skyrius, žr. 46 išnašą) pabrėžia esminį abiejų vaizdinių skirtingumą.

⁵³ Karo menas (lot.).

Suvokdamas, kaip Respublikos gyventojų mentalitete įsišaknijęs individualizmas, Skarga išvelgė ir tautos, kuriai skirta misija kovoti dėl švento reikalo, vaizdinio ideologinį produktyvumą. Turbūt didžiausias rašytojo laimėjimas buvo tas, kad jam pavyko *homo militans* etaloną pritaikyti visuomenės mastu: *natio militans*. Tai atvėrė kelią istoriosofinėms koncepcijoms, iš kurių vėliau, po „tvano“ katastrofos XVII a. viduryje, išsirutuliojo mesianizmas.

*Homo civis*⁵⁴

Humanistinis XVI-asis amžius susikūrė tobulo piliečio idealą – Cincinatą, kurio įvaizdyje riteriškas etosas siejosi su žemvaldiškuoju ir retoriniu. Bajorų demokratijos ideologija reikalavo visus tuos vaidmenis sujungti į vieną ir kaip tik tai laikė tikrojo kilmingumo pranašumu. Skarga neketino griauti šios paradigmos, tapusios visuotinio mentaliteto savastimi. Tačiau pasaulietinį idealą jis susiejo su religiniu bei konfesiniu, dar daugiau (kaip pastebėjo Barbara Otwinowska), – jis siekė atkurti Katalikų bažnyčios autoritetą sociopolitinių diskusijų srityje. Monografijos apie *Gyvenimus* autorė taip pat teigia, kad Skargai pavyko sakralizuoti Tėvynės sąvoką, sutapatinant ją su moraliniu bei religiniu idealu⁵⁵. Stanisław Obirekas rašo, kad tokia Tėvynės, o drauge ir jos labai skirtos veiklos, sakralizacija nebuvo teokratinio-bažnytinio pobūdžio, nors skaitant Skargos tekstus ir „ne visada aišku, ar kalbama apie Bažnyčią, ar apie valstybę“. Skargai politinis aktyvumas priimtinas, tik jei pagrįstas metafizine tvarka. Jo projektuojamoje valstybėje „politika turi būti pavaldi religijai“, o politinė santvarka tapatinama su darna Bažnyčioje⁵⁶. Pridurkime, kad ši koncepcija nesiremia principu *cuius regio, eius religio*⁵⁷; ji išplaukia iš imanentiškai religinio bei etinio istorijos interpretavimo. Dievo tautos didybę ir garbę rodąs pasiryžimas imtis garbingos misijos – tapti *antemurale Christianitatis*⁵⁸.

⁵⁴ Žmogus-pilietis (*lot.*).

⁵⁵ Barbara Otwinowska, „Wyraz „Ojczyzna“ na przestrzeni życia i twórczości Jana Kochanowskiego“, in: *Poezja*, 1980, Nr. 8/9, p. 67.

⁵⁶ Stanisław Obirek, *op. cit.*, p. 167, 175, 202. Platesnį aptarimo kontekstą žr. p. 151–180.

⁵⁷ Kieno valdžia, to ir religija (*lot.*). [Šis principas įrašytas Augsburgio religinės taikos sutartyje (1555), kuria buvo užbaigti Vokietijoje siautę religiniai karai tarp protestantų ir katalikų; remiantis šiuo principu, vyraujanti religija nustatoma pagal žemių savininko pasirinkimą. – *Vert. past.*]

⁵⁸ *Antemurale Christianitatis* – krikščionybės „priešmūris“, išorinė gynybinė siena (*lot.*). [Turimas galvoje XVI a. paplitęs įsivaizdavimas, kad su Osmanų imperija besiribojančios

Kaip buvo prieita iki tokio ryžtingo vertybių perkainojimo?

Ieškodami atsakymo į šį klausimą, pirmiausia atkreipkime dėmesį, kad politinė ir pilietinė *Seimo pamokslų* autoriaus koncepcija susiklostė perdirbant humanistinės politinės minties, išaugusios aristotelizmo, platonizmo bei stoicizmo dirvoje ir nuosekliai brendusios nuo Machiavellio iki Skargai artimų Suarezo⁵⁹ ir Belarmino⁶⁰, derliaus vaisius. Skargos *inventio* apėmė ir lenkų autorių veikalus. Renesansinių autorių teorijos buvo patikrintos praktiškai; praktika buvo grindžiamos ir siūlomos permainos⁶¹.

Egzekucinis (teisių išieškojimo) judėjimas, vadovavęsis piliečių orumo ir laisvės šūkiomis, ideologiškai rėmėsi humanizmo antropologiniais mitais, visų pirma – tikėjimu, kad nepriklausomi individo pasirinkimai yra racionalūs, o valios aktai pozityviai orientuoti, kad egzistuoja natūrali asmeninio ir bendruomeninio gėrio harmonija. Tačiau idealios bajorų demokratijos vizija pasirodė besanti utopinė. Gana savotiškoje „mišrioje monarchijoje“ viešpatavo politinis pakrikimas, partikuliarinių interesų diktatas, politikuoti pamėgusių „ponų brolių“ demagogija, triukšmingi religiniai ginčai, kurių absurdiškas nekompetentingumas šiurpino jau Kochanovskį⁶². Nepriklausoma „padoraus (t. y. doro stoicistine prasme) žmogaus“ etika, kaip ir *ars bene dicendi*⁶³, pagrindžiančios aukštą piliečio-kalbėtojo poziciją, etosas praktikoje pasirodė tesą iliuziniai, – jie buvo pasitelkiami vien siekiant prastumti asmeninius interesus, pridengtus vertybių diskursu.

Skarga griežtai kritikavo tokį *status quo*. Vis dėlto jis neatmetė Kochanovskio poezijoje suformuotos Tėvynės sampratos ir jos aksiologinės

krikščioniškos valstybės esančios tarsi gynybinis mūras, saugantis krikščioniškąją civilizaciją nuo turkų, t. y. ir islamo, ekspansijos. – *Vert. past.*]

⁵⁹ Francisco Suárez (1548–1617) – ispanų jėzuitas, pamokslininkas, filosofas ir teologas, laikomas vienu iškiliausių scholastų po Tomo Akviniečio. – *Vert. past.*

⁶⁰ Šv. Robertas Belarminas (Robertus Bellarminus, Roberto Bellarmino, 1542–1621) – italų jėzuitas, kardinolas, vienas įtakingiausių Kontrreformacijos veikėjų. Kanonizuotas 1930 m. (*Vert. past.*)

⁶¹ Dera pabrėžti, kad toji praktika neapsiribojo politinių įvykių stebėjimu. Skarga buvo vienas iš *patres aulici* – dvasininkų, veikusių karališkajame dvare. Jo politinę patirtį aptaria Czesław Lechickis, žr. *Jezuici i Skarga na dworze Zygmunta III*, Lwów: Towarzystwo „Biblioteka Religijna“ im. X. Arcybiskupa Bilczewskiego, 1929, p. 3.

⁶² Jonas Kochanovskis (Jan Kochanowski, 1530–1584) – žymiausias Renesanso epochos lenkų poetas, lenkų literatūrinės kalbos kūrėjas, Žygimanto Augusto sekretorius.

⁶³ *Ars bene dicendi* – iškalbos menas (*lot.*).

konotacijos. Renesansinių principų antropologinės ir retorinės premisos jam buvo priimtinos.

Panašiai kaip jo pirmtakai, *Seimo pamokslų* autorius piliečio ideologemą regi personalistiniame kontekste. Jis pritarė nuomonei, kad veikti Tėvynės labui paskatina nepriklausomas moralinis pasirinkimas. Skarga nebuvo praradęs humanistinio tikėjimo kūrybiniu individo potencialu, motyvuojančiu etinių principų poveikiu, idėjiškai angažuotos veiklos vertingumu (todėl kritikavo kvietizmą, persmelkusį žemvaldžių kultūrą), broliškos vienybės galia. Jis postulavo asmeninę atsakomybę už bendrąją gerovę ir reikalavo, kad pilietinis aktyvumas ne tarnautų privačios naudos siekiams, bet išliktų didžiadvaisis altruistiško pasiaukojimo aktas. Tokiu – pabrėžtinai „antimakiavelišku“ – įsitikinimu lenkų politinė mintis pasižymės ir vėlesniais laikais.

Čia dera pažymėti, kad Skarga griežtai skyrė gerovę nuo intereso. Kaip ir Kochanovskis, jis tikėjo, kad pilietis, atsisakydamas partikuliarinės naudos *pro publico bono*⁶⁴, ne įgyvendina abstrakčią idėją, bet rūpinasi ir savo gerove, neatskiriama nuo kolektyvinės.

Skargos žmogus tebėra *homo rhetoricus*. Rašytojas nusprendė, kad retorika gali likti pilietinio konstrukto sandas ir efektyviai veikti žmonių pažiūras, jei liausis buvusi pasaulietinės strategijos instrumentas, ims tarnauti Dievo garbei, o pagrindiniu jos šaltiniu taps apreikštasis Žodis⁶⁵.

Pamatinė pilietinė vertybė – broliška vienybė – Skargos raštuose įgyja naują, perdėm teologinę, o drauge ir konfesinę reikšmę, perteikiamą bibliiniu vynmedžio simboliu. Bendruomenę susieja meilė, kuri Skargos raštuose aukštinama kaip svarbiausias etinis principas, žmogiškumo realizacija, tobulėjimo šaltinis ir valstybės vieningumo laidas. Mintis nenauja, tačiau Skarga pašalino iš jos ficiniškąsias⁶⁶ konotacijas, paplitusias humanizmo epochoje, ir centre įkurdino *amor Christi*⁶⁷ idėją, primygtinai raginančią sekti Mokytojo pavyzdžiu.

Valstybės integralumo metafora yra kūnas. Pažymėtina, kad šios metaforos kilmė dvejoja – iš Platono ir iš apaštalo Pauliaus raštų; šiuo atveju nusve-

⁶⁴ Visuomenės labui (*lot.*).

⁶⁵ Apie Skargos tikėjimą žodžio veiksmingumu rašo Barbara Otwinowska, *loc. cit.*; Stanisław Obirek, *op. cit.*, p. 179.

⁶⁶ Aliuzija į žymaus italų humanisto Marsilijaus Ficino (Marsilio Ficino, 1433–1499) neoplatoniškąsias idėjas. – *Vert. past.*

⁶⁷ *Amor Christi* – Kristaus meilė (*lot.*).

ria pastarojo autoritetas. Kūno metaforos semantinis laukas aprėpia ligos, luošumo, vystymosi ir nunykimo, žaizdos ir gijimo signifikantus. Čia atsiranda kraujo ryšių (Tėvynė motina ir broliai), kaimynystės „Šventosios Dvasios pavarkymu“, tautinio ir valstybinio solidarumo topika. Visa tai, kas iš tiesų yra naudinga organizmui, t. y. tautai (bet drauge ir daugiatautei Respublikai), yra gera ir vaisinga, – kaip laikinajame pasaulyje, taip ir amžinajame.

Iš šių prielaidų (kurios nesikirto su jau egzistuojančiu politiniu etosu, tačiau formavo naują jo paradigmą) kilo optimizmas, iš išorės žvelgiant nepasitebimas, tačiau – paradoksalu – persmelkęs raštus, pranašaujančius Respublikos žlugimą. Skargos optimizmą liudija valingas permainų siekis ir tikėjimas jų įgyvendinimo galimybe, įsitikinimas, kad įveikus inerciją bus išjudinta energija, reikalinga herojiškai misijai įvykdyti. Ši, glūdintį po *vituperatio*⁶⁸, reikšmių sluoksnį galima pastebėti lyginant *Seimo pamokslus* su Stanislovo Heraklijaus Liubomirskio *De vanitate consiliorum*⁶⁹.

Galbūt kaip tik dėl tokio užsispyrėliško optimizmo Skargos sukurta piliečio ir valstybės vizija, politinę patriotinę idėją siejanti su religine, davė pradžią savitai lenkų humanizmo formacijai, pasižyminčiai ypatingu patvarumu ir išskirtiniu ideologiniu produktyvumu, vyravusiai iki XIX amžiaus ir neišblėsusiai net vėlesniame šimtmetyje.

Konfesinės nuostatos

Sante Graciotti įrodinėja, kad humanizmo laikotarpiu krikščionybė ėmė prarasti tikybinį pobūdį⁷⁰. Šis teiginys galbūt pernelyg kategoriškas ir vienašališkas (prisiminkime kad ir humanistus protestantus, tokius kaip Melanchtonas), tačiau daugumos kūrėjų humanistų (pvz., Kochanovskio) religinės

⁶⁸ *Vituperatio* – lotyniškas retorikos terminas, reiškiantis peikimą, smerkimą. – *Vert. past.*

⁶⁹ Stanislovas Heraklijus Liubomirskis (Stanisław Herakliusz Lubomirski, 1642–1702) – lenkų didikas, valstybės veikėjas, politikas, menų mecenatas, vienas žymiausių XVII a. rašytojų. Jo veikalas *De vanitate consiliorum (Apie pasitarimų bergždumą)*, pasirodžiusiame 1699 m. ir tuoj susilaukusiame gausybės kartotinių leidimų, svarstomi daugiausia valstybės valdymo klausimai. Traktatui būdingas skepticizmas, kritinės refleksijos, paremtos praktine asmenine patirtimi, vietomis – pesimizmo ir net rezignacijos nuotaikos. – *Vert. past.*

⁷⁰ Sante Graciotti, „Polska humanistyczna i europejska Respublica Litterarum“, in: *Humanitas. Projekty antropologii humanistycznej*, d. 1: *Paradygmaty, tradycje, profile historyczne*, red. naukowa Alina Nowicka-Jeżowa, Warszawa: Neriton, 2009–2010, p. 254.

patirtys tikrai netelpa į griežtus doktrinos rėmus. Kita vertus, Skargos aplinkoje tie rėmai buvo itin tvirti, o santykis su kitomis tikybomis – konfrontacinis⁷¹. Tokia pozicija, akivaizdi renesansinio irenizmo ir tolerancijos priešybė, vis dėlto tam tikru būdu yra susijusi su humanizmo formacija. Abiem atvejais aukščiausia vertybe laikoma integrali, organiška vienybė – *Unum*, – Ficino pakylėta iki dievybės rango, o neostoikų garbinta kaip tobulasis kosmosas. Vadovaujantis mikro- ir makrokosmoso analogija, vienybė yra ir valstybės egzistavimo laidas. Postuluodamas šią analogiją, Kochanovskis reikalauja užbaigti visus ginčus vardan valstybės interesų, svarbesnių nei religinės pažiūros. Zamoiskis⁷² vienybę įsivaizduoja kaip pliuralizmą, garantuojamą religinės tolerancijos. Jėzaus Draugijos veikėjams vienybė, kaip valstybės išlikimo sąlyga, reiškia: idėjinėje sferoje – bet kokie veiksmai atliekami dėl [Dievo ir artimo?] meilės; politinėje sferoje – visiškas konfesinis vienalytiškumas. Išvengti kivirčų galima grįžus į *status ante*⁷³ – atkūrus Romai ištikimą Respubliką. Taip suprantama vienybė įgyja universalią aprėptį ir išsišaknija amžinybėje; tai Skarga įtikinamai parodo valdovui dedikuotame traktate *Apie vieno ganytojo globojamos Dievo Bažnyčios valdžią bei vienybę ir apie graikiškosios bei rusiškosios tikyby atkritimą nuo tos vienybės (O rządzie i jedności Kościoła Bożego pod jednym pasterzem i o greckim i ruskim od tej jedności odstąpieniu, 1590)*. Taigi paskutinis renesansinio humanizmo žodis paradoksaliai ataidi teokratinį universalizmą, užgimusį Viduramžiais.

Apibendrinkime:

Skargos ir jo amžininkų jėzuitų kūrybos vaisius buvo radikalai ir nuosekliai religine dvasia pertvarkyta humanistinė pasaulio vizija, antropologija, vertybių sistema, politinė koncepcija. Krikščioniškajame *humanitas* modelyje buvo

⁷¹ Kaip bekompromisės tikybinės kovos pavyzdį galima nurodyti agresyvų Skargos pamokslą, sakytą 1606 m. balandžio 9 d., Stenžicos suvažiavimo metu. [Stenžicoje susirinkę Mikalojaus Zebžidovskio šalininkai pradėjo vadinamąjį rokošą. – *Vert. past.*] Lechickis (*op. cit.*, p. 23) primena, kad Skarga specialiai išmoko vokiečių kalbą, norėdamas veiksmingiau polemizuoti su protestantais.

⁷² Turimas galvoje Jonas Zamoiskis (Jan Zamoyski, 1542–1605), lenkų didikas, karališkasis sekretorius, Lenkijos didysis etmonas, kultūros mecenatas, akademijos įkūrėjas, rašytojas ir žymus oratorius, kalbų autorius. Gimė ir augo protestantų kalvinistų šeimoje, studijų metais atsivertė į katalikybę.

⁷³ *Status ante* – ankstesnė padėtis, būklė (*lot.*).

išryškinti maksimalistiniai reikalavimai (lojoliškasis *magis*⁷⁴ čia suskamba su ypatinga gاليا), sugriežtintas atsakomybės už kultūrą bei civilizaciją, už tautos likimą imperatyvas. Skargos plunksna triuškino humanistų įrodinėjimus, esą antikinis etosas lengvai suderinamas su krikščioniškuoju, o fundamentaliąsias tikėjimo tiesas skelbė kategoriškai, be išsisukinėjimų bei nutylėjimų, tokių būdingų humanistiniam nikodemizmui.

Skargos projektuojamas kovos etosas kontrastavo su renesansine paidėjos⁷⁵ projekcija, ignoruojančia blogio realumą ir žadančia nuolatinę taiką „saulės mieste“. „Kariavimą“ su kūnu, pasauliu ir šėtonu, taip pat su Tėvynės ir Bažnyčios priešais vainikavo *visio beatifica*⁷⁶, o ne harmoninga savirealizacijos šiame pasaulyje pilnatvė.

Nuožmiai demaskuodamas visuomenės nuodėmingumą, Skarga vis dėlto neatmetė sarmatizmo idėjos. Priešingai, jis ieškojo sąlyčio taškų tarp lojoliškojo projekto ir formacijos, susikūrusios bajorų demokratijos pagrindu. Polemizavo su renesansinėmis svajomis apie žemiškąjį nemirtingumą, tačiau nesikėsino atimti garbę ir amžiną atminimą iš sarmatų didvyrių.

Laikui bėgant, kai nuo sarmatų ginklo vis dažniau nusisukdavo sėkmė ir vis stipriau – ypač po „tvano“ – buvo išgyvenamas tragiškasis istorijos matmuo, lojoliškasis vaizdinys ėmė prarasti dinamiką, o maksimalistinė Skargos kartos programa neteko aktualumo, užleisdama vietą konformistiniam, sumenkusiam kolektyviniam religingumui. Tačiau ši tema jau reikalautų atskiro aptarimo.

ŠALTINIAI

[BARONIUS CAESARIUS,] *Caesaris Baronii Annales Ecclesiastici, a Christo nato, ad annum 1198*, t. 1–12, Romae: ex Typographia Congregationis Oratorii apud S. Mariam in Vallicella, 1588–1607.

Korespondencja Macieja Kazimierza Sarbiewskiego ze Stanisławem Łubieńskim, tłum. i oprac. Jerzy Starnawski, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1986.

SKARGA PIOTR, *Kazaniá na Niedziele y Świętá, cátego Roku X. Piotra Skargi Societatis Jesu [...] z przydaním kilku Kazań eymowych [...]*, W Krakowie: W Drukárniemy Andrzeiá Piotrkowczyká, 1597.

⁷⁴ Daugiau (*lot.*).

⁷⁵ Paidėja (iš gr. *paideia*) – įvairiapusis žmogaus lavinimas, siekiant senovės graikų suformuoto idealo (kalokagatijos), pripažinto universaliu. – *Vert. past.*

⁷⁶ Palaimingoji vizija (*lot.*). [Taip krikščionių teologijoje vadinamas Dievo akivaizdos išgyvenimas, laisvojo dieviškosios valios sispredimo dovana apreiškiant save. – *Vert. past.*]

- SKARGA PIOTR, *O Jedności Kościoła Bożego pod iednym Pasterzem. Yo Greckim od tey Jedności odstąpieniu. [...] przez K. Piotra Skargę, Zebrania Pana Jezusowego wydana, W Wilnie: Z Drukarni Mikołaiia Chryzstophá Rádziwiłá, 1577.*
- SKARGA PIOTR, *Proba Zakonu Societatis Iesu [...]*, Kraków: drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka, 1607, perspaudas: *Obrona jezuitów, niegdyś przez księdza Piotra Skargę tytułem: Proba Zakonu Societatis Jesu, roku 1607, wydana, a teraz dla publicznej wiadomości przedrukowana*, Warszawa: Drukarnia Wiktora Dąbrowskiego, 1814.
- SKARGA PIOTR, *Roczne dzieie Kościelne Od Narodzenia Pána y Bogá nášzego Jezvsa Christvsa. Wybráne z Rocznychdzieiow Kościelnych Cesara Baronivsza, Kardynała S. R. K. názwanych Annales Ecclesiastici. Przez X. Piotra Skargę Societatis Jesu [...]*, [Kraków: drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka], 1607.
- SKARGA PIOTR, *Żywoty Świątych Stárego i nowego Zakonu na każdy dzień przez cały rok, wybrane z poważnych pisarzow y doktorów kościelnych [...]. Przez Księdza Piotrá Skargę Societatis Jesv [...]*, W Wilnie: Z drukarni [...] Mikołaiia Chryzstofa Radziwiłá, 1579, t. 1–2.
- [SURIUS LAURENTIUS,] *De probatis Sanctorum Historiis, partim ex tomis Aloysii Lipomani [...], partim etiam ex egregiis manuscriptis codicibus [...], nunc recens optima fide collectis per Laurentium Surium Carthusianum, Coloniae Agrippinae: Apud Gervinum Calenium et haeredes Quentelios, 1570–1575.*

LITERATŪRA

- CECCHERELLI ANDREA, *Od Suriusa do Skargi. Studium porównawcze o „Żywotach świętych“*, przełożyła Monika Niewójt, (*Nauka o Literaturze Polskiej za Granicą*, pod red. Aliny Nowickiej-Jeżowej, t. 8), Izabelin: Świat Literacki, 2003.
- GRACIOTTI SANTE, *Polska humanistyczna i europejska Respublica Litterarum*, w: *Humanitas. Projekty antropologii humanistycznej*, d. 1: *Paradygmaty, tradycje, profile historyczne*, red. naukowa Alina Nowicka-Jeżowa, Warszawa: Neriton, 2009–2010.
- HERNAS CZESŁAW, *Barok*, wyd. piąte zmienione i rozszerzone, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998.
- Humanizm. Idee, Nurty i Paradygmaty Humanistyczne w Kulturze Polskiej*, Warszawa: Neriton, 2008–2011, pod red. naukową Aliny Nowickiej-Jeżowej.
- KAPUŚCIŃSKA ANNA, *Żywoty świętych Piotra Skargi. Hagiografia – parenetyka – duchowość*, Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 2008.
- KOROLKO MIROSŁAW, *O prozie „Kazań sejmowych“ Piotra Skargi*, Warszawa: PAX, 1971.
- NATOŃSKI BRONISŁAW, „Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrreformacji“, in: *Wiek XVII. Kontrreformacja. Barok. Prace z historii kultury*, pod red. J. Pelca, Wrocław: Ossolineum, 1970.
- LECHICKI CZESŁAW, *Jezuici i Skarga na dworze Zygmunta III*, Lwów: Towarzystwo „Biblioteka Religijna“ im. X. Arcybiskupa Bilczewskiego, 1929.

- LENART MIROŚLAW, *Miles pius et iustus. Żołnierz chrześcijański katolickiej wiary w kulturze i piśmiennictwie dawnej Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.)*, (*Studia Staropolskie. Series Nova*, t. 21), Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2009.
- NOWICKA-JEŻOWA ALINA, „La tradizione medievale nei canti riflessivo-funebri del tardo Barocco”, trad. D. Gandolfo e C. Zawadzka, in: *La percezione del Medioevo nell'epoca del Barocco: Polonia, Ucraina, Russia. Atti del Congresso tenutosi a Urbino, 3–6 luglio 1989*, a cura di Giovanna Brogi Bercoff, (*Ricerche Slavistiche*, t. 37), 1990.
- NOWICKA-JEŻOWA ALINA, „Tradycja średniowieczna w religijności katolickiej XVI w. (Próba spojrzenia ogólnego)”, in: *Nurt religijny w literaturze polskiego średniowiecza i renesansu*, red. S. Nieznanowski i J. Pelc, (*Religijne Tradycje Literatury Polskiej*, pod red. Stefana Sawickiego, t. 4.), Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Zakład Badań nad Literaturą Religijną KUL, 1994.
- NOWICKA-JEŻOWA ALINA, „Nurty humanistyczne w kulturze polskiej. Perspektywy historii idei”, in: *Humanitas. Projekty antropologii humanistycznej*, część pierwsza: *Paradygmaty, tradycje, profile historyczne*, red. naukowa Alina Nowicka-Jeżowa, Warszawa: Neriton, 2009–2010.
- OBIREK STANISŁAW, *Wizja Kościoła i państwa w kazaniach ks. Piotra Skargi*, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1994.
- OLIN JOHN C., „Erasmus and St. Ignatius Loyola”, in: *Six Essays on Erasmus and a Translation of Erasmus' Letter to Carondelet, 1523*, New York: Fordham University Press, 1980.
- OTWINOWSKA BARBARA, „Wyraz „Ojczyzna“ na przestrzeni życia i twórczości Jana Kochanowskiego”, in: *Poezja*, 1980, nr 8/9.
- La percezione del Medioevo nell'epoca del Barocco: Polonia, Ucraina, Russia. Atti del Congresso tenutosi a Urbino, 3–6 luglio 1989*, a cura di G. Brogi Bercoff, [ser.] *Ricerche Slavistiche*, 1990, t. 37.
- POPLATEK JAN, „Studia jezuitów polskich w Akademii Krakowskiej w XVI w.”, in: *Nasza Przeszłość*, t. 20, Kraków, 1964.
- RAHNER HUGO, *Geneza i duch pobożności ignacjańskiej*, przełożył M. Bednarz, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1991.
- TAZBIR JANUSZ, *Piotr Skarga, szermierz kontrreformacji*, 2 leid., Warszawa: Wiedza Powszechna, 1983.
- URBAŃSKI PIOTR, *Natura i łaska w poezji polskiego baroku (studia o tekstach). Okres potrydencki*, Kielce: Wydawnictwo Szumacher, 1996.

A Dialogue with Renaissance Humanism in Piotr Skarga's Works

Summary

The paper presents the shaping of a cultural formation based on the teachings of the Council of Trent. It follows the debate of Jesuit creators of this formation – in particular Piotr Skarga – with the heritage of humanistic Renaissance and proposes a thesis on the continuation and radical reinterpretation of the humanistic model.

The aim of Skarga's writing and that of his Jesuit contemporaries was the reformulation of the humanistic vision of the world and anthropology, of the system of values and of the political concept. The doctrine of the Latin Church constituted the criterion of choice. Elements both of the humanistic and medieval origin were subjected to rigorous selection, verification and re-assessment in a religious spirit and were included in an integral ideological whole. Pluralistic and open humanistic culture was to be replaced by the integral construct of Christ (along the lines of the post-Tridentine Catholicism). It included historical issues, defined the attitude to ancient history and native culture treated as a range of accultural activities, and to historical characters presented as patterns. He substituted the anthropocentric perspective with the theocentric one, placing man in the presence of God, reminding the doctrine of the ancestral sin and grace necessary for salvation, which was indifferent to humanism. He shaped the image of the world contrasting with the humanistic myth of 'the city of the Sun', and he defined the place of man in the world within the eternity aspect. In terms of anthropological issues he redefined the concept of human nature, the categories of dignity and freedom, as well as the projects of sense and aim of existence of the citizen's and nation's mission. He restored the past demands of overcoming evil in oneself, asceticism and kenosis. He disputed both the protestant concepts and the model of Erasmus of Rotterdam. He introduced contents characteristic of Ignatian spirituality: maximal requirements, the imperative of responsibility for culture and community's destiny, the heroic pattern of Christ's soldier, fighting with the body, the world and Satan and with the opponents of the homeland and the Church. Chivalrous and civic patterns created within the Ignatian spirituality reflect the author's work over the adaptation of a universal anthropological concept to the political and social situation and mentality of the inhabitants of the Polish-Lithuanian Commonwealth.